

Часлав В. Николић¹

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српску књижевност

„ДЕБАТА О МОСКВИ”: НАРАТИВНИ АСПЕКТИ ДИЈАЛОГА У РОМАНУ О ЛОНДОНУ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ²

У раду се предочавају теоријске перспективе за вредновање наративних аспеката дијалога у роману. Указује се на то да дијалог поседује наративни импулс који генерише нове ситуације и догађаје. У дијалогу се ствара и увећава значење, али се у њему испољава и тензија друштвеног и идеолошког настанка и трансформисања језика, односно у њему се непрестано одиграва „борба за превласт”. „Дебата о Москви”, у *Роману о Лондону* Милоша Црњанског, представља романескни фрагмент у коме смо настојали да уочимо и протумачимо секвенце дијалога које доприносе распрострањању мрежа приповедања, али и оне дијалогске ситуације које, означавајући кризу самог дијалога, стреме тачки у којој прича о самоубиству достиже свој циљ.

Кључне речи: дијалог, приповедање, прича, комедија, идеологија, смрт, постхуманизам, слушање, емиграција, Русија

I.

Препознајући жељу приповедања као потребу за „распрострањањем мрежа”, за настављањем „у различитим правцима”, а жељу приче „као потребу за *шачком*”, за смрћу главног јунака *Романа о Лондону*, Мило Ломпар је Рјепнинову мисао о самоубиству с почетка романа означио као *нулцу шачку*, као *аисолуцину шачку* којој прича тежи, јер, сем чина самоубиства наговештеног на почетку, а догођеног на крају романа, „нема, строго узев, ништа више да се деси да би дошло до онога што се на крају догађа” (Ломпар 2004: 699). Свако настављање приповедања Ломпар обележава *шачком плус*, која „активира бројне могућности удаљавања од линије *приче*, значајно је компликује, јер нуди *нарајивне импулсе* који могу удаљити Рјепнина од самоубиства” (Ломпар 2004: 699). Ако је „жеља приче рестриктивна и репресивна, јер сужава поље жеље на изабрану наративну одлуку”, друкчија је од ње жеља приповедања, јер је „продуктивна, онипотентна, са блесковима наративних ерупција, у но-

¹ caslav.nikolic@gmail.com

² Овај рад је део истраживања која се изводе на пројекту 178018 *Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир* који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

вим смеровима, са увек могућим преусмеравањима, она ставља у дејство тотализујуће и увек нове функције жеље” (Ломпар 2004: 698). Стога су, са становишта *telosa* приче, многе епизоде, обрти, конфликти у роману дисфункционални, јер наративну линију удаљавају од Рјепнинове смрти. Али то измештање са стазе која хита смрти као магистралној тачки приче у рукавце самог приповедања указује на потребу да се осмисли настављање приповедања, да се уведу нове „приповедиве могућности”, како би се, упркос почетним сигнаlima жеље јунака за својом смрћу, исприповедао роман. Завршетак *Романа о Лондону* обележава и крај приповедања, па се чини да је прича ипак насилно обуставила приповедање: када је јунак ишчезао, не приповеда се ни о чему накнадном. Ломпар ипак упозорава да иако „прича подвлашћује приповедање”, смрт „безизузетно припада *еџзистјеницији*”, док завршетак „припада приповедању”, унутар кога увек опстаје потенцијал приповедивог:

„Отуд завршетак *Романа о Лондону* није смрт приповедања него самодетерминисање приче, он је знак раскида између њих. Смрт увек припада приповедању, и његовој жељи, али као део егзистенције у њему, не као укинуће или заустављање него као интензитет у причи” (Ломпар 2004: 703).

У хоризонту продуктивних приповедачких начина одлагања смрти, као једно од уписивања тачке плус, могућно је у роману Црњанског сагледати и распон наративне функционалности дијалога. Значење „се рађа, обнавља и нараста у дијалогу” (Робертс 1992: 146). Жанр романа активира различите стратегије дијалогизирања, којима остварује разноврсна сижејна решења. Нову радњу превасходно генерише сучељавајући људе који говоре различитим језицима, тј. особе које се не разумеју. Прецизирајући да постоји дијалогско сучељавање језика, а не само друкчијих значења у језику, Михаил Бахтин говори и о томе да се дијалог у роману не може разрешити сижејно-прагматичким супротстављањима и налази да је та неразрешивост одређена дубинским дијалогом језика, као видом перманентног друштвено-идеолошког настајања и трансформисања језика, односно као изразом променљивог настајања друштва:

„Дијалог језика није само дијалог друштвених снага у статисти њиховог постојања упоредо него и дијалог времена, епоха и дана, онога што умире, што живи и што се рађа: овде су упоредно постојање и настајање сливени у нераскидиво конкретно јединство говорне и противуречне разноврсности” (Бахтин 1989: 127).

Према Полу де Ману, дијалогизам не претпоставља тек „говор у којем речи имају двојако значење”, већ и осећање напрегнутости, односно двосмислености „сваког прогоњеног говора који не може отворено исказати своје значење а да не угрози властити опстанак” (Де Ман 1992: 128). Романескни дијалог „има задатак да се одржи и мисли путем радикалне извањкости или хетерогености једног гласа у односу на све друге гласове укључујући и глас самог романописца” (Де Ман 1992: 130). У основи дијалога, према Бахтину, јесте и спознаја преусмерена са влас-

титог бића према објекту, према нашим дужностима с обзиром на тај објект, дакле и спознаја о томе како се објект одређује у односу на нас, који смо друкчији од њега. Док Хајдегер разумевање види као „изнуђивање” истине од/из ентитета, као раз-откривање објекта, „бахтиновско разумијевање поштује и непопустљиво одражава ’другост’ објекта, будући да се значење не изнуђује, већ прије даје у односу одговорности и јаства” (Робертс 1992: 144). Не само као импулс радикалне другости, Пол де Ман начело егзотопије у природи дијалога рашчитава и као могућност за „поновно успостављање блискости” (Де Ман 1992: 130). Али дијалог „није никада у потпуности безразложан” и увек „значи борбу за превласт” (Де Ман 1992: 133).

2.

Опоменут првих дана новембра 1947. године да не измирује своје обавезе за неплаћену чланарину у Организацији руских царистичких официра у Лондону, Николај Родионович Рјепнин, руски емигрант, меланхолични кнез, зналац многих језика, бездомно биће, главни јунак *Романа о Лондону* Милоша Црњанског, одлази, у глави „Дебата о Москви”, у Пољски институт на разговор са неким од централних лица удружења руске емиграције. Одбијајући тада понуду да се придружи конспиративном деловању против новог, совјетског режима у Русији – јер *воскресења за прошлоје њети*. Првом реченицом „Дебате о Москви” као наспрамна јунаку приказана је фигура пренаметљивог, прогањајућег мноштва: „Они, који су летовали, са Рјепнином, у Корнуалији, не остављају га на миру ни после те посете код лекара, Крилова” (Црњански 2004: 403). Свет надире у дотад заштићени, породични простор:

„Госпођа Крилов, на телефону, пребацује Нађи – иако је не познаје – да је то што је Рјепнин наумио, страшно, – лакомислено. [...] Она, Нађа, – као супруга, – треба да га натера, да дође у болницу њеног супруга, Крилова. То је ситница, то, са Ахиловом петом, али се не сме оставити, тако. Нога му може остати краћа” (Црњански 2004: 403).

У исказима госпође Крилов које посредују фигуру мноштва доминантни су налози („треба да га натера”), критике и оптужбе („пребацује Нађи”), забране („али се не сме оставити, тако”), претње („може остати хром”, „нога му може остати краћа”). Гласови се умножавају и пробијају у свет Рјепниновог дома: „Сви се распитују о нози Рјепнина, и сви нуде помоћ. Help, help, help” (Црњански 2004: 403). Ипак, усред иритантно умножених понуда Рјепнин одлучује да игнорише све позиве, питања, предлоге: „Рјепнин неће, ни да одговара, на све то” (Црњански 2004: 403). Пошто је Рјепнин одбио „да одговара, на све то”, настају нагле измене у распореду кулиса и отпочиње, „у тој комедији око Рјепнинове Ахилове пете, нешто ново”. Након понуда помоћи, хоризонтом јунака настоји да овлада Организација царистичких официра, чији представници активирају по Рјепнина компромитујуће документе: неплаћени рачун хотела

„Крим” из Корнуалије, писмена упозорења за неплаћену чланарину итд. Стога почетком новембра 1947. године³ Рјепнин треба да дође у Пољски институт, на разговор са Сорокином и Бјелајевим, заступницима Организације, који раде – „на реорганизацији Организације”.

Институт пољске емиграције важан је топос Рјепниновог изгнанштва, јер представља симболичку осматрачницу, са које унутарњи поглед додирује домовину. И не случајно, „Пољски институт у Лондону био је у Кенсингтону, преко пута Географског института, који је Рјепнин знао, а на чијем зиду стоји споменик поларном истраживачу, Шеклто-ну”, а „Рјепнин је, тамо, кад је био дошао у Лондон, – па остао без прихода, – ишао да нуди своје снимке Кавказа, и лова на медведе, у Сибиру” (Црњански 2004: 404). Као да сада, из Пољског института, из другог света – као са другог света – Рјепнин може поново да погледа Кавказ и Сибир. Иако су Рјепнинови снимци одбијени, Кавказ и Сибир ипак су уприсутњени у хоризонту сусрета јунака и града, јер су означили Рјепнинов неуспех, једно од многих *не* Рјепнину у Лондону. Новости и обрти „у тој комедији око Рјепнинове Ахилове пете” умножавају се, па, кад је „Крилов стао, са својим колима, пред Пољским институтом, Рјепнин је запазио и нови Институт Немачке, у суседству, јер је и тога већ, опет, у Лондону, било” (Црњански 2004: 404).

Рјепнинов пристанак да оде у Пољски институт, на разговор са Сорокином и Бјелајевим, као да представља одазив самој смрти. Одбијао је све позиве и понуде, желео да занемари и претње тужбом за неплаћене рачуне, али је долазак доктора Крилова у подрум обућарске радње у Рјепнину, као и у самом Крилову, осветлио још нешто. Безначајно је то што Сорокин и Бјелајев, они који су Крилова послали Рјепнину, „имају најбољу намеру”, безначајно је и то што Организација „има најбољу намеру” – јер су спремни „да поправе, ако је неко, у Комитету, згрешио, против њега, нешто”, премда они „знају његову прошлост”, а он је тај који „их вређа” – али ће неколико речи, што их Крилов сам буде, као за себе, казао, отворити Рјепнина за оно што га призива:

„Крилов је уз то додао, да му, и он саветује, да дође. Боље је тако. А подсећа га, – ширећи руке, немоћно, – недавног скандала у Организацији, у Берлину, – кад је Борисов изишао да телефонира, и оставио, на столу, кафу, а узео гутљај, кад се вратио, – па се срушио. Коса му је опала у болници, између живота и смрти. Кожа му се љуштила и једва је жив остао.

Раздражен, Рјепнин је онда пристао, али је поставио услов, да мора бити кратко, кратко” (Црњански 2004: 404).

3 „Од првог дана новембра онда отпочиње, у тој комедији око Рјепнинове Ахилове пете, нешто ново, Рјепнину почињу да стижу опомене, и писмено, од Секретаријата Организације царистичких официра, – која још постоји, негде, у магли, у Лондону, – за неплаћену чланарину. Прети му се тужбом, суду. Шаљу му и један рачун хотела КРИМ, који, кажу, није платио. Идућег дана, – била је среда, – долази му и Крилов, у радњу” (Црњански 2004: 403).

Доктор Крилов саветује Рјепнину да дође у Пољски институт, а из оног *да-му-и-он-саветује* послушнујемо како и себи приговара, да треба пристати, мада Рјепнин, раздражен, „не мисли да се враћа у Организацију, из које је, пре више од годину дана, иступио, залупивши врата за собом” (Црњански 2004: 404). Јер баш то што се Борисову догодило у Берлину (а у суседству Пољског института налазио се и Институт Немачке), то да се од једног гутљаја кафе „срушио”, то да му је коса „опала у болници”, то да је био „између живота и смрти”, то да му се кожа „љуштила” и гранично *шо* – да „једва је жив остао” – раздражује Рјепнина, који преступа свој унутарњи закон да „неће, ни да одговара, на све то”. Када ипак реши да на *шо* одговори, Рјепнин као да закорачује ка трагу смрти Борисова, па „књаз, треба да се појави, на идућем састанку Комитета, – који ће бити у Берлину [...]” (Црњански 2004: 407). Жели ли Рјепнин тек смрт, или неки одређени модус умирања, неку посебну, *своју* смрт? Која се у дебати може и изгубити. Рјепнин је, дакле, тек „онда пристао” да оде на разговор, када је, разљућен, осетио да му се може одузети оно што, од почетка романа, сматра својим решењем за живот без смисла. Стога ће у Пољском институту Рјепнин бити опрезан: „Сорокин и Бјелајев пили су из великих, провидних, чаша, коњак. Крилов је тражио пиво. Рјепнин ништа није пио” (Црњански 2004: 405). Настојећи да га задрже за дебатним столом, Рјепнина саговорници непрестано раздражују, па му је Бјелајев, „иако је знао да Рјепнин не пије, – сипао коњак” (Црњански 2004: 406).

Дијалогске партије у уводном делу „Дебате о Москви” одвијају се у регистрима двају основних, а супротносмерних хтења: жеље Организације за Рјепнином и Рјепнинове жеље за прекидом сваког односа са Организацијом. Тако једна од преговарачких деоница почиње Криловљевим кратким, поздравним говором, који исказује жељу институције за решењем Рјепнинових проблема, што би могао бити увод и у решење проблема који је сам Рјепнин: „А Комитет жели да сноси и трошкове његовог пресељења у Лондон и његовог боравка у болници, – што је потребно” (Црњански 2004: 406). Процеп у хоризонту институционалне жеље, отпор претећој гравитацији институције, обележава Рјепнинова намера укидања свога места у Комитету и Организацији царистичких официра: „Никаких, неплаћених рачуна око свога пресељења, у Лондон, нема, – а у Комитет не мисли више да се врати. – Ни у Организацију” (Црњански 2004: 406). Изјава о прекиду увећава напор фигура институције да се позорност над Рјепнином преобрати у сумњу у карактер постојања таквог Рјепнина: „Бјелајев, који је био сав црвен у лицу, био је стегао чашу, прстима, тако, да је Рјепнин помислио да се спрема да му је проспе у лице, али је Бјелајев само мрмљао: ’Зашто, књаз, зашто? – *По чему?*’” (Црњански 2004: 406). Питање које Бјелајев изговара као двоструко изискује и двоструко одговарање – оно које додирује прошлост руског *чего* и оно које додирује актуелност једног пострусског *зашто*. Укореењујући своју одлуку у знању о прошлости, Рјепнин образлаже прекид и као да аргументује нужност властитог изласка из света у који је волшебно доспео:

„Знао је да је Бјелајев, у Паризу, био душа тајне организације руских цариста, и, да се, у рату, држао храбро, али, што се тиче Сорокина, о њему је знао само, то, да је био детенце, кад су се његови родитељи спасли, – помоћу Немаца, – у Севастопољу. Знао је, и то, да се тај млади лепотан, у прошлом рату, убацио, – као и толики Ирци, – у краљевско ваздухопловство, енглеско, и, да, из њега није изишао, него је, и у Корнуалији, мољакао, да остане у њему. Био је чак и име променио. Био је сад: *Mister Fowey*. Био је узео женино име” (Црњански 2004: 406).

Рјепнинова дискусија са Сорокином и Бјелајевим, уз посредовање доктора Крилова, жанровски је означена, јер се одвија као „нешто ново” у „тој комедији око Рјепнинове Ахилове пете”. А, како је Нађи наговестила супруга доктора Крилова, *што* са Ахиловом петом је „ситница” и не сме се „оставити, тако”. „Дебата о Москви” раскрива двосмислено хтење иницијатора састанка у Пољском институту у вези са Рјепнином (јер Сорокин и Бјелајев желе да питање Рјепниновог чланства у Организацији, „и тих, како кажу, неплаћених рачуна, – ликвидирају” (Црњански 2004: 404)), па њен жанровски контекст као *комедије*⁴, тј. њено ситуирање као дебате у комедији, наговештава да је цело ово поглавље заиста полемичко, вишегласно, дакле и гротескно: шаљиво и озбиљно, ружно и погубно, наказно и болно, истодобно. Ту синтезу опречних тонова, дијаболничко преклапање опречних ликова Рјепнин најбоље сагледава мислећи о Сорокину, који није могао бити само један или само други – пошто он, „без даљега”, није припадао ни једнима ни другима – већ се Рјепнину „чинио звер. Луд. Комедијант” (Црњански 2004: 417). Фигурације смеха у „Дебати о Москви” навештавају присуство злодуха, који се не види, јер је, уцепљен у светско искуство, постао прозиран: чувши од Сорокина да ни милион стрељаних у Русији није много, Рјепнин „као да се био скаменио. Ћутао је. Усне су му дрхтале” (Црњански 2004: 415–416). Настојање Сорокина и Бјелајева да, дарезљиво – јер они „имају најбољу намеру”, јер они „поштују то”, јер они „готови су да поправе”, јер, коначно, и Организација „има најбољу намеру” – ликвидирају питање Рјепниновог чланства у Организацији само је покушај да се заметну трагови у ликвидацији Рјепнинове друштвене и политичке својевоље, у његовом социјалном маргинализовању, а потом и у његовој дефинитивној пропасти – у убиству Рјепнина.

Подупирући привид о брижности институције према Рјепнину, Сорокин и Бјелајев проговарају о солидарности, како би се дискретно приближили основном плану дискусије. Функција конституционалних вредности либералног хуманизма, какве су једнакост, солидарност, слобода, прогрес, није „да оправдају обавезу живљења у држави уопште,

4 Дебата са Сорокином и Бјелајевим наставак је „комедије око Рјепнинове Ахилове пете”, а довршава се Сорокиновим смејањем за Рјепнином, који напушта Пољски институт, Криловљевим уверавањем Рјепнина да Сорокина и Бјелајева „не треба узети озбиљно”, што се у поглављу „Смех светог Георгија” наставља Рјепниновом озбиљном проценом Сорокинових речи о намери стрељања стотина хиљада неистомишљеника у Русији као „глупе шале” и визијом Сорокина као „комедијанта”.

него преференцију за један облик државе” (Рикер 2004: 267). Пол Рикер указује на то да „индивидуа постаје људска само под условом извјесних институција”, па ту условност прецизира обавезом човека „да се служи тим институцијама”, јер је баш обавезност реченог услова претпоставка „да би људски дјелатник наставио да се развија” (Рикер 2004: 262–263). Ако институционална средина представља амбијент у коме се испољавају и развијају најважније одлике хуманог идентитета, суочавање са Рјепним представља суочавање са фигуром која је антиинституционална и у противљењу властитом развоју. Ако, дакле, за главног јунака Црњански одабере човека који, мислећи само на своју смрт, најпре невољно одговара институцијама, да би их потом свесно игнорисао, можемо назрети напор институције да се оно што је изван ње, оно што је престало да се развија, оно што је отцепљено, сумњиво и сумњичеће, надвлада, поврати, уравнотежи. С друге стране, за „нас који смо прошли кроз чудовишне догађаје XX-ог вијека, а који су везани за тоталитарни феномен, имамо разлоге да чујемо обрнуту пресуду која је на други начин тешка, а коју је изрекла сама историја кроз уста жртава” (Рикер 2004: 264). Јер, Пол Рикер призива Вацлава Хавела, „само у моралној свијести једног малог броја појединаца, који су неподложни страху и корупцији, налази уточиште дух који је протјеран из институција које су постале злочиначке” (Хавел 1989, према: Рикер 2004: 264). Кризу институција не оличава Рјепниново одолевање у вољи за смрт, већ унутар институција утврђено постхумано искуство. Јер је управо Сорокин, истакнута фигура институције, секретар Удружења, онај што прижељкује моћ за разарање света, док Рјепнин, склањајући се од свих и свега, жели да напусти свет.

3.

Дијалози у „Дебати о Москви” наративне учинке остварују динамиком свог смењивања, сударима огледалских рефлекса, али још више симболичким и политичким опсегом појединих реплика. Обраћања Сорокина и Бјелајева Рјепнину имају контуре иследничке реторике, прожете алузијама, претпоставкама, интерпретацијама, минијатурним наративима признања, увредама, претњама. Свако питање активира налог да јунак посведочи себе онаквог каквог га, као кривца, виде Сорокин и Бјелајев: *хоћемо „да чујемо”*. Сорокин и Бјелајев неретко понављају Рјепнинове речи, али не пристају на њихово основно значење – премда Рјепнин говори неувијено, јер он је „за реч, јавну и јасну” и јер има обичај да „каже шта мисли”, кад га питају – већ је опседају сумњом, изазивајући признање нечег другог, што би јунака одредило као преступника. „Већ само преношење туђе тврдње у облику питања доводи у сукоб два осмишљења у једној речи: јер не питамо само, ми проблематизујемо туђу тврдњу” (Бахтин 2000: 183). Рјепнинову потврду да слуша емисије Москве у свом стану прати Сорокиново питање о томе да „ваљда слуша и марш Буђонијеве коњице, који се често чује?” (Црњански 2004: 408), на шта Рјепнин одговара речима о укорењујућој вредности руске песме:

„Слуша, каже. Чак му се и допада. Он је Рус. И остаће то, до смрт. То је логично. Он цени логику више свега, и, песму руску воли више свега. Сећа га Русије. Сећа га младости” (Црњански 2004: 408). Рјепниново признање да Москву „слуша” у свом стану не задовољава знатижељу тужитеља, па он наставља са пропитивањем, провоцирајући и признање о слушању и других руских песама: „Сорокин је, међутим, церећи се, наставио да пита, – као неки инквизитор, Рјепнина, да ли је и у Екатеринодару, тај марш слушао? Да није већ у Одеси то слушао?” (Црњански 2004: 408). Након што се, на почетку разговора, подругљиво обрати Сорокину са „How d’ you do”, Рјепнин ће прозрети манипулативну реторику својих саговорника, јер то што „му се чини, да га је Сорокин поздравио са ’товаришч’” трепери у двострукој фреквенцији: „Нада се да је то било само шаљиво, а не нека, лична, алузија?” (Црњански 2004: 405)⁵. Дебатна употреба означитеља *товаришч* врхуни на крају „Дебате о Москви”, када је Рјепнину најнеувијеније приговорено: „Товаришч одлази Стаљину” (Црњански 2004: 415). На истоветан начин, самоћа из питања Бјелајева Рјепнину „Зашто се усамио?” има друкчију конотацију и друкчији прагматички учинак, него самоћа у Рјепниновом меланхоличном самоодређењу: „Има и усамљених људи на свету. И он је то” (Црњански 2004: 408). За Сорокина и Бјелајева Рјепнин је дисфункционални емигрант, кога треба компромитовати пред британским властима и дискредитовати унутар свесловенске емигрантске заједнице. На Сорокинову дискретну оптужбу да „товаришч слуша Москву, – емисије Москве” Рјепнин ће одговорити да је „то тачно”, као и то да на седмом спрату зграде у којој станује има радио-апарат у зиду, који „нимало не крије” (Црњански 2004: 407). Рјепнин потврђује и претпоставку проказивача да тамо слуша и „марш Буђонијеве коњице, који се често чује” (Црњански 2004: 407). Али ће Сорокину казати и о једном принципу, у којем се њих двојица неизмириво један од другог удаљавају:

„Слуша, каже. Чак му се и допада. Он је Рус. И остаће то, до смрти. То је логично. Он цени логику више свега, и, песму руску воли више свега. Сећа га Русије. Сећа га младости. А рат је прошао. Сад је мир. Ако Сорокин сматра да треба да слуша песму коју су Немци певали у рату, – о Лили Марлен, – он нема ништа против” (Црњански 2004: 408).

Фигура идеолошке субверзивности у лику Рјепнина – онога који дела лакомислено, како је то у телефонском разговору Нађи казала супруга доктора Крилова – истакнута је годину дана пре дискусије описане у поглављу „Дебата о Москви”, када је јунак *Романа о Лондону* из Организације руских цариста „иступио, залупивши врата за собом” (Црњански 2004: 404). Годину касније, Рјепнин одбија да се врати, да поново прође преко прага врата која је залупио са собом. Стога Сорокин и Бјелајев одабирају наизглед неутралан простор Пољског института,

5 Када Рјепнин каже „Воскресења за прошлоје њет”, Бјелајев ће то моментално избличити и одразити као „Воскресења росијског царства њет?” (Црњански 2004: 412).

настојећи да идеолошки рашчитају Рјепнина, да пропитају Рјепнинову вољу да се врати тамо откуд је, залупивши врата, дефинитивно отишао. Рјепнин, међутим, није тек онај који одсуствује, који се искрада и тихо повлачи из Организације, већ као да жели да се зна да је отишао, да више неће, да више не припада. Приповедач раскрива Рјепнинове тренутне намере, много шта од онога што он „мисли” и што „не мисли” да учини – а још раније је супруга доктора Крилова оценила да, кад нешто *не мисли* да уради, Рјепнин онда заправо *лако мисли*, мада та лакомисленост може исходovati и тиме да му нога „може остати краћа” (Црњански 2004: 404). Али приповедач показује и развој Рјепнинових идеја, па дакле и момент настанка Рјепниновог политичког манифеста, када је „пре више од годину дана, иступио, залупивши врата за собом” (Црњански 2004: 404). Јер Рјепнин је још тада, а не на летовању у Корнуалији, огласио себе као фигуру кризе мишљења унутар идеологије руске емиграције у Лондону.

Ударац вратима као глас о Рјепниновој аутентичности обележава и почетак истраге Рјепниновог случаја, што се маскира као интензивна потрага за јунаком: за Рјепнина су сви заинтересовани, сви се распитују телефоном за њега, сви га траже, позивају га на своја имања, налазе нови посао, нови стан итд. Али тај чудновати руски кнез својим противљењем позивима као да разграђује, а у ствари убрзава механизам политичко-трговачке игре која се око њега одвија. Рјепнин јесте отишао, али не само што је отишао, већ је у трагове одласка уписао једно *НЕ*, а они које је напустио као да настоје да сада преокрену његов пређашњи покрет. Да Рјепнина, дакле, наведу да још једном прође кроз иста она врата, поништивши, тада, као у каквом ритуалу, свој ранији преступ, то проблематично *НЕ*. Рјепнинов ударац крилима врата о довратак поткопава, као негација, заверенички контракт који се ту, у Организацији руских цариста, успоставља, јер пролазак јунака кроз тај оквир, кроз тај рам од врата, излазак у простор изван институције, означава и прозирање нове сврхе политичког удруживања емиграната. Зато Рјепнина, човека који је „лакомислен” и који је спреман да се дрзне и да „не мисли”, али баш тада *мисли* и зна карактер емигрантских комитета, треба или вратити у канон политичког мишљења и тако га обезначити, или га конкретно обеснажити, истеривањем на социјалну и егзистенцијалну маргину.

4.

Своје присуство у *Роману о Лондону* приповедач обележава неуправним говором, али и инсталирањем нарочитог вида посредовања. У вези са једним од Рјепнинових саговорника, наилазимо у „Дебати о Москви” на реченицу: „Бјелајев ућута, као да му је нека кошчица застала, у грлу. [...] Чуо је, међутим, како Рјепнин, гласно каже: да је то тачно” (Црњански 2004: 407). Управо захваљујући Бјелајеву као медијатору, као ономе који *чује*, дознаћемо и то да Рјепнин „има радио-апарат у зиду у згради у којој станује. На седмом спрату. То нимало не крије” (Црњански 2004: 407). Неделатно присуство Бјелајева, вербална дисфункција у

ситуацији, превладана је преко моћи слушања. На Рјепнинове речи, посредоване уласком приповедача у димензију онога што други јунак чује, надовезује се оно што по свој прилици изговара Сорокин, али што се у приповедању региструје само као оно што чује Бјелајев: „Ваљда слуша и марш Буђонијеве коњице, који се често чује?” (Црњански 2004: 407). Лубомир Долежел указује на важност невербалне комуникације, посебно у моментима када „неки готово неприметан гест или став може бити показатељ снажне менталне узнемирености”, или када „ћутање и негативни семиотички чинови”, које читавамо као „пропусте у комуникацији”, могу да раскрију „скривене менталне догађаје, превасходно емоције” (Долежел 2008: 111).⁶

У *Роману о Лондону* адресат од нарочитог приповедног значаја јесте, дакле, и јунак који слуша: на Сорокинове речи о Рјепниновом слушању марша Буђонијеве коњице Бјелајев је занемео, а када је свом тужитељу реплицирао, и Рјепнинове речи, као мало пре тога Сорокинове, дознајемо посредно, као оно што је Бјелајев чуо. И Рјепнинова и Сорокинова реч, мада изговорене тако да их и приповедач може пренети у форми управног говора, сустичу се и сударају у јунаку који их чује, одјекују у њему, мењају га, изискују реакцију, генеришу нове измене у сцени, заостравају почетни антагонизам између преговарача, одређујући као делатну појаву и самог слушаоца. Дијалог у роману претпоставља ексклузивног говорника, који „се пробија у туђи видокруг слушаоца, гради свој исказ на туђој територији, на његовој, слушаочевој, аперцептивној позадини” (Бахтин 1989: 37).⁷ Порука која се кроз слушање показује заправо је двоструко важна реч: важна како с обзиром на оно што је њен аутор (о себи) одао своје саговорнику, тако и с обзиром на начин на који је реч чуо онај кога је приповедач одабрао да нам је посредством свог слушања предочи и тако прецизније одреди и поруку саму и фигуре између којих се она распростире. Црњански све време измешта позицију из које се конструише видно поље, динамизујући тако унутардијалоски простор: осим што показује измену реплика, приповедач посеже и за оним што чују, виде и знају управо сами јунаци о другим јунацима. Треће лице, слушалац, није пасивни елемент сцене, већ је све време активан, јер слушајући реагује на оно што су други изговорили. Дијалог генерише активност не само кроз несагласје двојице преговарача, већ и слушањем онога који ћути, али који чује, будући да у његовом слушању трепери и неки неизговорени језик иза јавног говора. Ипак, „субјект који проматра није сталнији од оног којег проматра, и сваки пут кад проматрач заиста успије протумачити свој субјект, он га мијења, и мијења га све више што се његов интерпретативни процес примиче ближе истини” (Робертс 1992: 145). С друге стране, „свака промјена у субјекту којег се проматра

6 Лубомир Долежел се позива на Цветана Тодорова, Стивена Порча и Пјера ван ден Хевела.

7 Говорника у роману Пол Де Ман поистовећује са аутором и говори о надвладавању читаоца и аутора, у којем се разрешава и „проблем статуса који чињеница, значење и фикција имају у роману” (Де Ман 1992: 128).

захтијева накнадну промјену у проматрачу, па се тај осцилирајући процес доима као бескрајан” (Де Ман, према: Робертс 1992: 145).

Не тек чути оно што су Рјепнин и Сорокин изговорили, већ моћи „видети” како се у *Роману о Лондону* слуша, пошто се у слушању открива нарочита дубина онога што је изговорено, значи и да за свет овога романа, особито за његовог главног јунака, предмет и исход дебате о Москви представљају важно догађање. Јер дебата је о томе да ли се и зашто Рјепнин и његови сународници из Организације „заувек растају”, односно прекида ли се „између њега и његових сународника – и последња нит” (Црњански 2004: 417). Разлаз се показује дефинитивним и у пољу језика, јер јунаци при крају главе проговарају недвосмислено, непосредовано, *обнаженим* језиком. На последње две странице „Дебате о Москви” разговор се окончава прекидом нити која је сам језик, једним *немамо-шћиа-даље-да-разговарамо*. Да би се у исходу дебате, у процепу нити језика, препознао и траг нечастивог у догађају сучељавања непомирљивих страна. Повлачећи црту која неповратно дели њега и Сорокина, Рјепнин понавља своје *НЕ*: „Кад би се ви могли да вратите тамо, мистер Фои, било би велико зло. То би, опет, значило, једно пет хиљада стрељаних, а можда и педесет хиљада, стрељаних Руса. То нас дели, *маладјец*, највише, то, то. То нећу” (Црњански 2004: 415). А Сорокин, „церекајући се, тихо”, успева да изненади чак и Рјепнина – који је у њему већ препознао то што никако неће, принцип *не* којем говори *НЕ* – пошто инсистира да се још једном, кад је дебата већ окончана, изрази као воља за моћ која би се испунила као воља за смрћу других:

„Књаз, шта сам чуо? Јесам ли добро чуо? Кад бих се ја вратио? Кад се будем вратио! Пет хиљада стрељаних? Можда и педесет хиљада? Бојим се, књаз, да је то мало. Петсто хиљада, можда, – најмање, ваше превасходство. Милион? А верујте да би ми, то било, и велико задовољство. Сигурно” (Црњански 2004: 415).

Дијалог утеловљен као дебата, полемика, има важну идеолошко-политичку тематику, осетан психолошки и емоционални набој, али и приметне наративне учинке. „Дебата о Москви” представља тачку плус, једну од петљи у ткању које приповедање успоставља унутар покрета јунака ка самоубиству, као прибирање разлога да живот измакне смрти, а да приповедање измакне гравитацији приче. Међутим, „Дебата о Москви” исходује и кидањем једне од нити, па тако и једном тачком минус унутар хоризонта приповедања.⁸ Са Сорокином се, након обзнане његове страшне жеље, уистину и нема о чему разговарати, али дијалог њега и Рјепнина не показује само зашто се са Сорокином не може разговарати већ и то да тамо где се Рјепнин повлачи, иако се његови унутарњи гласови умножавају, све је мање комуникације, света, живота. Јер полемика

8 Михаил Бахтин је у *Проблемима поетике Достојевског* указао на то да дијалог не може бити „сижејан у строгом смислу те речи”, и то стога што „сижејни дијалог исто тако нужно тежи крају као и сам сижејни догађај, чији он моменат у суштини и јесте” (Бахтин 2000: 238).

је окончана уклањањем копче између Рјепнина и његових сународника, на шта се надовезују Рјепнинов наум о одвајању од Нађе, њен одлазак у Америку, његово осамљивање и губљење посла. Удаљавање Рјепнина од свих показује да је наративни механизам који заокружује причу активан, јер је води апсолутној, нултој тачки, а живот јунака окреће од самог почетка жељеном, приповедањем одлаганом, довршењу у виду самоубиства. Дебата је била прилика да се јунак успори на свом путу ка смрти, али је завршетак дебате, обележен „кидањем нити”, то кретање убрзао. Ако признање властите егзистенције изискује пристајање на другог, јер „два гласа су минимум живота, минимум постојања” (Бахтин 2000: 238), онда процес Рјепниновог осамљивања можемо посматрати и као малу историју одумирања дијалога, слабљења позиције другог у животном пољу јунака. Немогућност да се очува однос са другим одређује Рјепнина као јунака неотклоњиве и тоталне самоће, која се као таква не може живети. Смрт као прекид властитог *бити* наговештена је и у „Дебати о Москви”, управо потврђивањем и продубљивањем жеље – као жеље за властитом смрћу – да се прекине разговор са Сорокином и Бјелајевим, да се напусти Пољски клуб, да се једном заувек разиђе са Организацијом, да се постигне неповратна дистанца са свима који га зову. Рјепнин је био решио „да изиђе из тог света, заувек, то вече. То више није био његов свет, то више није било друштво за њега, ни Нађу [...]” (Црњански 2004: 406). Настојање да се редукује говор других (о) њему наговештава и постепено обустављање свести о себи као о другом. Када Сорокин на крају „Дебате о Москви” признаје жељу да у Русији убија – што као да представља не тек иронијски, већ ужасни одзив Одисеју младог Црњанског: *На Ишаки и ја бих да убијам* – он том објавом најављује и жељу за укидањем дијалога. Окончање дискусије о Москви и напуштање дијалога двоструким опредељењем за смрт – Рјепниновим за своју, Сорокинову за смрт многих – не само да убрзава ритам приближавања крају романа и коначном заокруживању приче, већ појачава и осећање епохалног редуцирања језика, осећање владе постхуманог искуства – у свету *јосле* Аушвица. *А воскресјења за прошлоје њеи*.

Извор

Crnjanski 2004: M. Crnjanski, *Roman o Londonu*, Beograd: NIN, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Литература

Bahtin 1989: M. Bahtin, *O romanu*, preveo Aleksandar Badnjarević, Beograd: Nolit.
Bahtin 2000: M. Bahtin, *Problemi poetike Dostojevskog*, prevela Milica Nikolić, Beograd: Zepther Book World.

- De Man 1992: P. de Man, „Дијалог и дијалогизам”, у: Владимир Бити (priređivač), *Bahtin i drugi*, zbornik radova, Zagreb: Naklada MD.
- Doležel 2008: L. Doležel, *Heterokosmika: fikcija i mogući svetovi*, Beograd: Službeni glasnik.
- Lompar 2004: M. Lompar, „Roman o Londonu: koliko kišnih kapi?”, pogovor у: Crnjanski 2004: *Roman o Londonu*, Beograd: NIN, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Riker 2004: P. Riker, *Sopstvo kao drugi*, Beograd: Jasen.
- Roberts 1992: M. Roberts, „Poetika i hermeneutika дијалогика – Bahtin i Pol de Man”, у: Владимир Бити (priređivač), *Bahtin i drugi*, zbornik radova, Zagreb: Naklada MD.

Časlav V. Nikolić

“DEBATE ABOUT MOSCOW”: NARRATIVE ASPECTS OF
THE DIALOGUE IN A NOVEL ABOUT LONDON BY MILOŠ
CRNJANSKI

Summary

The paper presents theoretical perspectives for evaluating the narrative aspects of the dialogue in this novel. It is pointed out that the dialogue has a narrative impulse that generates new situations and events. In the dialogue, the meaning is created and enlarged, but it also shows the tension of social and ideological creation and transformation of the language, i.e. there is an ongoing “struggle for supremacy” within it. The “Debate on Moscow” is a fragment in *A Novel about London* by Miloš Crnjanski in which we tried to perceive and interpret the sequences of dialogue which contribute to the spreading of narrative networks, as well as the dialogical situations which, signifying the crisis of the dialogue itself, strive towards the point in which the story of suicide reaches its goal.

Keywords: dialogue, narration, story, comedy, ideology, death, posthumanism, listening, emigration, Russia

Примљен 28. јула 2017. године
Прихваћен 14. септембра 2017. године